

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ

В.Кулішов

В.Мустафін

С.Сонько

З розвитком ринкових відносин великого значення набуває вирішення проблем розвитку господарства окремих регіонів. Регіональні аспекти економічних відносин протягом тривалого часу ігнорувалися, хоча вони мають вирішальне значення при проведенні соціально-економічних перетворень. Цей висновок має підтвердження й у офіційно прийнятому курсі щодо децентралізації реформ та максимальному використанні фінансового, інвестиційного, технологічного, наукового потенціалів регіонів України.

Слід відмітити, що ринкові відносини в межах регіонів відносяться до числа найбільш динамічних і в той же час слабо регульованих процесів. Проникнення товарно-грошових відносин до усіх сфер діяльності посилює необхідність в механізмі, який дозволяв би впливати на важливіші зв'язки й залежності, що виникають на регіональному рівні, й у першу чергу на рівні окремих споживчих ринків. Вивчення проблем регіональної економіки потребує перш за все перегляду сутності цього поняття, та пов'язаного з тим поняття "регіонального ринку". Раніше поняття "регіон" в економічному сенсі ототожнювалося з територією, яка була невід'ємною частиною народногосподарського комплексу усієї держави. При цьому фактично повністю ігнорувалися специфічні відносини між суб'єктами господарювання в межах самого регіону. Тому при розв'язанні теоретичних проблем пов'язаних з необхідністю розробки науково-методичних основ комплексного порівняльного аналізу соціально-економічного розвитку регіонів та їх взаємодії в умовах ринкових відносин і активізації підприємницької діяльності, вважаємо за

доцільне розглядати регіональний ринок як форму територіальної організації сфери виробництва, обігу, розподілу та споживання.

Вище викладене дозволяє визначити в якості одного з головних завдань сучасної регіональної науки розкриття сутності регіону як одиниці соціально-економічного простору, оскільки це дає можливість сформулювати вихідні положення та поняття, що у подальшому можуть знайти широке використання як у теоретичних дослідженнях, так й у практиці управління господарським розвитком окремих територій і держави у цілому.

Вихідними положеннями при визначенні економічної сутності регіону та регіонального ринку є наступні:

1. Регіон- певна територія з притаманними їй специфічними природно-кліматичними, економіко-географічними, демографічними, історичними, етнічними, соціально-побутовими і іншими особливостями. При цьому не завжди об'єктивно кордони регіону співпадають з кордонами офіційних територіальних утворень, а інколи взагалі є розмитими, "примарними"¹.

2. Економічний уклад в регіоні залежить не тільки від макроекономічного устрою, законодавчої і нормативної бази, науково-обґрунтованого розміщення виробництва, але визначається тими чинниками і закономірностями, що і роблять будь-який регіон винятковим (хоча б в чисто географічному плані).

3. Винятковість господарського сектора регіону визначається пануючими тут техніко-економічними, особливостями промислового і навіть політичного лоббіювання, соціальною атмосферою, тобто, всим тим, що дає підстави виділяти регіональні цикли відтворювання².

4. Суб'єктами регіональних економічних відносин є ті фізичні і юридичні особи- як резиденти, так і нерезиденти даного регіону, - чії економічні, а також соціальні, політичні, культурно-етнічні інтереси мають високу ступінь

¹ Див. Л.В.Смирнягин. Районы США: Портрет современной Америки.-М.:Мысль, 1989, 270с. та С.П.Сонько. Екологічна проблематика з позицій хронології. /Україна та глобальні процеси: географічний вимір. Київ-Луцьк, 2000.-С.187-191.

² Шнипер Р.И. Регион: организация управления территориями.-Новосибирск: Наука, 1990, 288с.

просторової локалізації, тобто пов'язані з проявом економічної активності у різних формах в межах визначеної території.

5. Для більшості регіональних господарюючих суб'єктів, в особливості домашніх господарств, одноособових володінь і малих фірм взаємодія на місцевому ринку по суті є єдиною можливою або вигідною формою здійснення всієї сукупності економічних і інших видів взаємодії, реалізації інтересів.

Наведені вище положення базуються на переконанні у тому, що поняття "регіональний ринок" має як економічну так й просторову складові. Це призводить до необхідності поєднання двох принципово значущих визначень ринку, яке існує в економічній теорії. Перше вказує на ринок, як на механізм взаємодії суб'єктів, що має свої закони, чинники, принципи та ін. Друге визначає ринок як власне місто зустрічі господарюючих суб'єктів (економічних агентів). При цьому однією з головних відзнак регіонального ринку від ринку як такого, ми вважаємо суттєву обмеженість вихідних можливостей, форм, методів та напрямків прояву економічної активності будь-яких суб'єктів важливою ознакою, яка характерна для обох тлумачень ринку. Якщо під обмеженістю в суто економічному тлумаченні розуміти кількісні та якісні характеристики будь-якого матеріального або нематеріального об'єкту, у відношенні до якого формуються певні економічні інтереси, то на рівні окремих територій, проблеми обмеженості ресурсів і продуктів відстежуються настільки яскраво, що дають підставу вважати їх визначальними для формування поведінки учасників економічних відносин.

На регіональному рівні слід виділити декілька аспектів обмеженості. Передусім, йдеться про власне просторову, територіальну, площинну обмеженість, яка відбивається на обранні місцевих мінерально-сировинних, водних, лісових, земельних і інших природних ресурсів. Основний вплив означений аспект має на підприємства гірничо-видобувної промисловості, сільське господарство, матеріало - і водомісткі виробництва. Не менш важливим також є і так зване економіко-географічне положення, яке визначає, хоча і в

значній мірі суб'єктивно, специфіку міжрегіональних економічних відносин, участь регіону в міждержавній торгівлі і т.п.¹.

Структурна обмеженість визначається передусім особливостями територіальної організації виробництва на даній території, специфікою процесів відтворення на підприємствах, що є "центрами тяжіння" ("містами з великим агломераційним ефектом" за А.Вебером¹) для економіки регіону, внутрішньорегіональним балансом виробництва і споживання, специфікою формування регіонального бюджету і розподілу централізованих засобів.

Найбільш яскравим прикладом прояву обмеженості є факторний потенціал регіону. При цьому, якщо зважати на суто географічне (за етимологією) визначення регіону, то цей потенціал задається специфічним набором природно-кліматичних, демографічних, економічних, історичних, етнічних, соціально-побутових та інших умов². Продовжуючи далі розкриття поняття факторів, слід визначити, що частина з них є незмінною й при залученні до господарської діяльності стає ресурсами природного походження. Зрозуміло, що незмінність цих факторів - поняття відносне, оскільки при використанні тих або інших ресурсів у процесі виробництва матеріальних або духовних благ відбувається трансформація їхніх якісно-кількісних характеристик.

До відносно незмінних в межах будь-якого регіону можна віднести мінерально-сировинні ресурси, природну родючість ґрунтів, водність території і деякі інші природні компоненти і їх сукупності. Ті ж умови, виникнення яких лежить у соціобіологічній площині, тобто залежить від певних особливостей та результатів розвитку суспільства, у тому числі й в економічній сфері, навряд чи можна вважати незмінними. Так, чисельність населення (як і взагалі його наявність у межах регіону) залежить від множини факторів і не є величиною констатною, незмінною. Суспільно-соціальні процеси визначають також

¹ Див. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком-Київ: Вища школа, 2000р., с.76-81.

¹ Изард У. Методы регионального анализа - М.:Прогресс, 11964, с.235.

² Див.Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Основы региональной политики - Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В.А., 1998 г., с.28-33.

мобільність, мінливість і інших умов, як, наприклад, етнічних, культурних і побутових особливостей населення регіону.

Не викликає також сумнівів й мінливість технологічних умов, які знаходяться під впливом тенденцій розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Спрямованість таких змін і їхніх якісних характеристик задається сукупністю соціально-економічних, соціобіологічних, психологічних і інших передумов, частина з яких знаходиться в безпосередній або опосередкованій залежності від стану економіки. Набір усіх перерахованих умов визначає специфіку економічних відносин у межах кожного регіону. У той же час самі ці відносини також є змінною умовою. У межах регіону формується й динамічно розвивається комплекс соціально-економічних умов, що задають можливість задоволення різноманітних потреб. Важливою складовою цього комплексу є факторний потенціал регіону, від якого у великому ступені залежить ефективність функціонування регіонального господарського комплексу.

Зауважимо, що значення факторного потенціалу - характеристика не статична. Окрім того, далеко не всі фактори можуть бути оцінені кількісно, тобто мати вартісну оцінку. Так, деякі психосоціальні особливості населення можуть лише визначати схильність до тих або інших форм і видів діяльності виробничого або невиробничого характеру, проте на вартість результатів цієї діяльності здійснювати лише непрямий вплив.

Набір факторів, що використовують господарські суб'єкти, які функціонують у межах регіону, найчастіше відрізняється від його факторного потенціалу. Тобто з усієї сукупності факторів, що присутні у регіоні, в господарській діяльності використовуються не всі. Це визначається не тільки специфікою самих факторів, але і ступенем розвитку технологій, особливостями економічного і суспільного укладу в регіоні. Іноді спостерігаються парадоксальні ситуації. Так, наприклад, південні штати США мають значні запаси нафти і природного газу. Проте їхнє використання регламентується з боку федерального уряду і більша їхня частина законодавчо віднесена до державних недоторканих резервів, тобто використання місцевого

ресурсу неможливе. У той же час, під час вільного використання наявного факторного потенціалу (нафти й газу) у цьому регіоні був накопичений значний виробничий і професійний досвід у сфері нафто-і газовидобутку і переробки. Це явилось однією з передумов формування тут потужних центрів хімічної промисловості, природна сировина для яких надходить з-за меж цього регіону.

Значну роль факторний потенціал відіграє і при переспеціалізації економік окремих регіонів. Сама зміна спеціалізації може бути викликана різними причинами: виснаженням запасів мінеральної сировини, потребами в структурній перебудові економіки країни у цілому, й, як наслідок окремих регіонів, змінами кон'юнктури ринку і т.п., але спрямованість такої зміни повинна враховувати наявність тих або інших факторів із метою запобігання підвищення соціальної напруженості, надання негативного впливу на інші галузі виробництва або інші регіони.

Важливого значення при розгляді факторної забезпеченості регіонів набуває врахування просторової мобільності факторів, їхньої схильності до змін у часі та просторі. Слід зазначити, що багато факторів, такі як людські ресурси, знання і капітал, можуть відносно безперешкодно змінювати місце своєї локалізації і ставати факторами зовсім інших регіонів. Тому певний інтерес являє проблема такого використання наявних факторів у межах регіону, яке б включало їхнє альтернативне застосування в інших регіонах, що пов'язане зі створенням відповідних умов господарювання в межах певної території.

З іншого боку, внутрішня природа деяких факторів дозволяє їхню генерацію і використання в тих регіонах, у межах яких до певного періоду вони не були в наявності. Так, володіння технологічними секретами виробництва, робить одне підприємство, регіон більш конкурентоспроможним у порівнянні з іншим лише на період, поки ті, інші, не одержать у своє розпорядження аналогічні, або ще більш досконалу технологію. Це може відбутися двома принципово різними шляхами: легальним або нелегальним одержанням на певних умовах чужої технології (чужого, мобільного в даному випадку, фактора), або створенням власної унікальної технології.

Таким чином, у визначенні сутності регіонального ринку обов'язково повинна простежуватися, а саме вплив обмеженості на формування просторових сукупностей господарських об'єктів та локалізації соціально-економічних процесів й явищ.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що під регіональним ринком слід розуміти систему стійких взаємовідносин між економічними суб'єктами й (або) їхніми об'єднаннями, економічні інтереси яких можуть бути реалізовані в межах певної території, а елементи їхньої економічної поведінки задаються параметрами факторів, які характерні для місця поширення (розповсюдження) їхньої господарської активності.

Таке розуміння регіонального ринку дає можливість розглядати проблеми розвитку економіки окремих регіонів під принципово новим кутом. Так, якщо в більшості випадків в дослідженнях регіональний ринок трактується як "сукупність високолокалізованих соціально-економічних процесів і відносин у сфері обігу, яка формується під впливом попиту і пропозиції кожного адміністративно-територіального утворення"¹, то це заздалегідь суттєво обмежує суб'єктний склад економічних відносин у регіоні, а також не виправдано звужує набір економічних явищ та процесів, під впливом яких відбувається формування регіональної економіки. Мається на увазі обмеження економічних процесів у регіоні тільки сферою обігу. Але, як відомо, розвинений регіональний ринок може ефективно функціонувати передусім за наявності промислового і сільськогосподарського виробництва і сфери побутового обслуговування з обсягом товарної продукції і послуг, достатнім для участі в формуванні внутрішньорайонних і міжрайонних балансів товарів споживання і послуг. Це, звичайно, не означає, що промисловість і сільське господарство регіону повністю забезпечує свої потреби товарами певного асортименту, але їхня частка в формуванні ринку повинна бути вагомою. При цьому перевага товарам місцевого виробництва повинна віддаватися не з "почуття місцевого патріотизму", а з економічної доцільності. В той же час при

¹ Таке та дуже подібне визначення можна знайти у працях Д.Н.Стеченко, Р.І.Шніпера, В.К.Сімонента та ін.

розгляді проблем встановлення ринкових відносин в регіоні було б помилково приділяти увагу розвитку лише ринків товарів і послуг. В орбіту ринкових відносин вже давно включилися нерухомість і капітал, що суттєво впливає на процеси формування та розвитку регіональної економіки в цілому і взаємодію господарчих суб'єктів.

Разом з тим слід мати на увазі, що в кожному регіоні умови функціонування ринку складаються по-різному. До числа чинників, що визначають специфічність регіональних відтворювальних процесів входять ресурсний і виробничий потенціал, особливості інвестиційного і матеріально-технічного забезпечення, ступінь правової захищеності прав територіальних утворень, характер лобіювання регіональних інтересів вищих органів економічної і політичної влади, специфіка і структура відносин власності, регіональна бюджетно-фінансова політика, особливості територіальної структури і організації виробництва, рівень розвитку ринкової інфраструктури.

Таким чином, механізм функціонування регіональних ринків повинен будуватися з урахуванням того, що:

- ☉ регіон як частина загальнодержавного економічного простору - це невід'ємна частина єдиної системи продуктивних сил і виробничих відносин, він володіє прямими і зворотніми виробничо-економічними, ресурсними, науково-технічними, фінансово-кредитними і соціальними зв'язками з господарством;
- ☉ тут здійснюються повні цикли відтворення населення і трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, частини національного багатства, грошового обігу, відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції;
- ☉ відбувається взаємодія органів управління асоційованих на території підприємств і об'єднань з місцевим самоврядуванням, покликаними забезпечити комплексний соціально-економічний розвиток певного територіального утворення.

Підсумовуючи сказане можна зробити висновок про високу індивідуальність процесів формування регіональних ринків. Поруч з традиційними чинниками розміщення виробництва, які продовжують домінувати в "старих" галузях спеціалізації, які дістались Україні в спадщину, все більшого значення набуваються нові - суто ринкові. До них передусім слід віднести ринкову кон'юнктуру, яка чітко конкретизує процес просторових відносин і надає більшій територіальній визначеності поняттю "регіон".

***Гонорар за публікацію статті
автори передають у фонд розвитку журналу***